

História nie je len v učebniciach, ale v každom z nás

Pravda; 106/2016; 07/05/2016; s.: 30,31; Hana Chorvátová ; Zaradenie: esej na sobotu

Hana Chorvátová

Pri pohľade do minulosti si neraz mnohí ľudia pomyslia, aké boli minulé éry často bez zmeny, statické a nemenné. Ľudia v nich žili vo veľmi krutých podmienkach, sprevádzaných častým násilím. Zároveň sa často – mylne – domnievame, že nás s ľuďmi z ďalekých storočí, ba i tisícročí nič nespája.

V našich osnovách sa stále kladie dôraz na udalostné dejiny, čo znamená, že sa učíme o panovníkoch či o vybraných udalostiach. Veľmi málo priestoru zostáva na poznávanie každodennosti a najmä myšlienkového sveta našich predkov. Pritom práve tieto oblasti výskumu prinášajú pozoruhodné poznatky, ktoré historikom ukazujú, že sme s našimi dávnymi predkami spojení oveľa viac, ako si pripúšťame.

Na sklonku roku 2015 vyšla v českom vydavateľstve Argo kniha českého historika neskorého stredoveku Martina Nodla s názvom Středověk v nás, ktorá sa stala inšpiráciou i podkladom na napísanie tohto článku.

Nôž, ihla i miestne názvy

S mnohými dávnymi anonymnými generáciami sme spojení neviditeľnými pavučinami drobných i veľkých hmotných vecí, myšlienok alebo zručností. Sme ich dedičmi, hoci si ich dedičstvo smerom k nám málokedy uvedomujeme a je pre nás i odrazovým mostíkom do budúcnosti.

Túto myšlienku rozvíjal významný francúzsky medievalista Jacques Le Goff . Naša súčasnosť je natrvalo prepojená s dávnou minulosťou a začína sa už v staršej kamennej dobe – paleolite. Homo erectus nám zanechal dve drobnosti – schopnosť udržiavať oheň a nadelil nám do vena radosť a upokojenie zo sledovania táborového ohňa. Čínskym archeológom sa podarilo objaviť v lokalite Čou–kchou–tien ohnisko, ktorého vrstva popola dosahovala šesť metrov!

Z raného paleolitu sme už zdedili viacero artefaktov, ktoré v modernej podobe dodnes používame pomerne intenzívne. Napr. nôž, resp. jeho tvar sa v princípe do dnešných dní nezmenil, rovnako ako ihla. Zmena postihla len materiál. Kamenný nôž nahradil kovový, a rovnako kostenú ihlu ihla z kovu. Z čias prvých roľníkov sa nám do dneška dochoval tvar kosáka, ktorý bol však vtedy vyrobený z dreva alebo parohu a zasadené boli doň drobné ostré kamenné čepele. Najrôznejšie tvary hrncov, misky a hrnčeky sa v podstate od objavu keramiky výrazne nezmenili, zmenil sa opäť len materiál. Pričom v posledných rokoch sa mnohí nadšenci vrátili práve ku keramickým výrobkom popri klasickom porceláne.

Oveľa viac nehmotného dedičstva nám do dnešných dní zanechali starovekí Gréci alebo Rimania. Dodnes používame mnoho slov starovekej gréčtiny. Vedecké názvoslovie, ale aj divadelnícke si tiež prinášame od starovekých Grékov. Mnohé ustálené jazykové spojenia ako Pyrrhovo víťazstvo, Damoklov meč sme do našej súčasnej mentálnej výbavy znovu prevzali z antických čias. Dodnes sa používa právo veta, ktoré je výsledkom dlhého sporu medzi patricijmi a plebejcami.

Ak sa pozrieme na dnešné administratívne názvy talianskych regiónov, môžeme v nich čítať dlhú históriu osídlenia Talianska. Toskánsko nás odkazuje na stále záhadných Etruskov, ktorých starovekí Gréci volali Tusci, Umbria, Ligúria a Lazio na kmene, ktoré sformovali občanov rímskeho štátu, a Lombardia na Longobardov, ktorí sa sem uchýlili v pohnutom období sťahovania národov.

Dedičstvo z antických čias, presnejšie zo záveru z obdobia prelomu letopočtov, sme zdedili aj my – a to názov rieky Hron, v tom čase však Gran (Granus).

Ako vychovávať deti

Aj za mnohé súčasné inštitúcie, ktoré dotvárajú našu súčasnosť a ktoré sme zdedili – ako napríklad mestské radnice alebo univerzity – vďačíme stredoveku. No nie sme len dediči stredovekých čias, historici medievalisti už neraz preukázali, že mnohé problémy, ktoré dnes riešime, či už na úrovni osobných väzieb a rodiny, prípadne v celej našej spoločnosti, riešili nielen naši stredovekí predkovia, ale podobné nachádzame i u starovekých vyspelých civilizácií.

Deti, ich výchova a vzdelanie boli témy, ktoré zamestnávali učencov neprestajne. Historici poznajú viacero príručiek, ako sa starať o novorodenca a o deti v jednotlivých etapách ich detského života (detstvo sa delilo na tri etapy po siedmich rokoch). Možno by nás prekvapili rady, ktoré sa veľmi podobajú tým, ktoré sa objavujú v súčasných časopisoch pre rodičov – od rád týkajúcich sa materiálneho vybavenia pre prvé dni života, vrátane kolisky i misy na pravidelné kúpanie, množstva posteľnej bielizne a oblečenia, cez rady, ako stravovať najmenších. Tu sa okrem odporúčaní dočítať dieťa najlepšie vlastnou matkou, objavujú i rady, ako vybrať vhodnú dojku, ak matka nemôže, lebo sa v tých časoch verilo, že spolu s mliekom sa prenášajú i charakterové vlastnosti. Neskôr sú to rady, ako dieťa odstavíť a čím ho ďalej krmiť. Medzi odporúčaniami nechýba i dostatok pohybu dieťaťa na čerstvom vzduchu.

Pomerne rozšírené sú aj príručky týkajúce sa výchovy a vzdelávania. Autormi sú väčšinou muži učenci, ale jednu z prvých výchovných príručiek napísala žena matka už v 9. storočí. Tou ženou je franská kňažná Dhuoda.

Bola vzdialenou príbuznou samotného Karola Veľkého, ktorý vzdelaniu pripisoval značný význam. Prikázal vypracovať školskú reformu a zasadil sa o to, aby do školy chodili chlapci i dievčatá od veku sedem rokov. Školy vznikali väčšinou pri kláštoroch a najčastejšie v nich učili ženy rehoľníčky. Celková atmosféra vzdelanosti, ktorú označujeme ako karolínska renesancia, mala zrejme vplyv i na Dhuodu, ktorá sa rozhodla napísať príručku pre svojho syna, Liber manualis – t. j. príručku do ruky. Príručka obsahuje okrem pasáží, kde mu vysvetľuje napr. aritmetické postupy, i mnoho najmä mravných a náboženských ponaučení, ale aj rád, ako sa pohybovať v spleti spoločenských vzťahov na dvore Karolovcov.

Náboženstvo vz. laické vedy?

Aj keď sa v minulosti objavila medzi niektorými historikmi téza o "objave" materinského citu a chápania detstva ako osobitej etapy ľudského života až niekedy začiatkom novoveku, boli to práve znalci stredoveku, ktorí jednoznačne mnohými prameňmi preukázali, že materinský, resp. rodičovský cit k deťom bol vždy veľmi silný.

Choroba a strata dieťaťa boli vždy pre rodičov veľmi skľučujúce. Starostlivosť o deti a ich budúcnosť dokladajú aj rôzne vzdelávacie a výchovné príručky, v ktorých sa neraz riešia takmer identické otázky, aké si kladieme aj my. Hľadali odpovede na otázky, koľko a aké vedomosti sa majú študenti učiť a už vtedy si uvedomovali, že vedomosti by nemali byť jednostranné, také, ktoré poskytujú len úžitok, alebo nemajú poskytovať len náboženské vzdelanie.

Dokonca už Aristoteles (?– 326 pred. n. l.) upozorňoval, že určité vzdelanie sa má poskytnúť nie preto, že je užitočné alebo potrebné, ale preto, že je ušľachtilé a krásne. Pedagóg Konrád z Megenbergu (1309 – 1374) síce zdôrazňoval náboženskú výchovu, ale zároveň si uvedomoval význam tzv. laických vied. Domnieval sa, že neznalosť laických vied má za následok i nesprávne pochopenie cirkevných ustanovení a zákonov, odporúčaní lekárov alebo vieroučných zásad. Bol presvedčený, že ich neznalosť viedla ľudí ku kacírskym myšlienkam.

O nové a lepšie metódy ako vzdelávať deti sa snažila každá jedna generácia a v čase osvietenstva sa prístupy k vzdelávaniu menili veľmi dynamicky v závislosti od toho, ako sa menila ekonomická i spoločenská situácia. K rozšíreniu rôznych príručiek nepochybne prispelo i objavenie kníhtlače, ktorá umožnila nielen ľahšiu distribúciu nových kníh, ale aj uľahčila ich tvorbu.

Sobášne boli svetská záležitosť

Mnoho ľudí sa domnieva, že dnešná moderná doba priniesla vo zvýšenej miere súžitie muža a ženy bez sobáša alebo uzatvorenie manželstva len na svetskom úrade, pričom väčšina si spája tradičné uzatvorenie manželstva s kostolom a prisudzujú tomuto aktu dlhú tradíciu spájanú s kresťanstvom. Svetské sobášne pripisujú ľudia skôr modernej spoločnosti. Skutočnosť je však taká, že cesta k uzatváraniu sobáša v kostole a k manželskej sviatosti bola značne dlhá.

Uzatváranie manželstva pod dohľadom cirkvi začínajú cirkevní predstavitelia presadzovať až na prelome 12. a 13. storočia. Dovtedy bolo uzatvorenie manželstva – svadba – výlučne svetskou záležitosťou, na ktorú mali dokonca kňazi zakazovaný prístup. V 12. storočí došlo v cirkvi k odklonu od vyzdvihovania asketického života bez partnera a viedlo to k zaradeniu manželstva medzi cirkevné sviatosti a požiadavke, aby bolo manželstvo uzatvárané pred zrakmi cirkvi. Trvalo však dlhý čas, než sa uvedená požiadavka zaviedla do praxe.

K úplnému presadeniu dochádza až v období protestantskej i katolíckej reformy v 16. storočí. Najpomalšie sa nová prax zavádzala v najnižších vrstvách stredovekej spoločnosti. Výrazne narazila na zvyklosti laickej kultúry, ktorá naďalej uprednostňovala uzavretie manželstiev podľa starších tradícií bez dohľadu cirkvi a tie historici nazývajú tzv. tajné manželstvá. Cirkev tu ťažko presadzovala uzatváranie sobášov pod dohľadom cirkvi až do reformácie.

Práve v nových reformovaných cirkvách – v luteránskej a kalvínskej – dochádza k zintenzívneniu snahy cirkví a neskôr štátu ovplyvňovať život obyvateľov od narodenia až po smrť, vrátane práva rozhodovania o uzatváraní manželstiev medzi poddanými, ktoré boli v prípade porušenia nariadenia sankcionované. Na disciplinačné snahy neskôr nadväzoval osvietenský štát, ktorý napr. rozšíril svoje pôsobenie prostredníctvom povinného školského vzdelávania.

Pokračuje v nich i súčasný moderný štát, najmä ak ho riadia etatisticky zamerané politické strany. V súčasných zmenách v otázke uzatvárania i ukončovania partnerských vzťahov medzi mužom a ženou vidia niektorí odborníci istý odpor proti štátom zavedenému dohľadu nad začiatkom a koncom manželstva ako istému pokračovaniu prístupu z čias stredoveku.

Aj v stredoveku existovala možnosť ukončenia manželstva. Podľa kánonického práva bola možnosť anulácie manželstva na základe vysokého stupňa príbuzenstva, čo neraz využívali i najvyššie vrstvy šľachty. Dôvodom na rozvod bolo aj cudzoložstvo a neskôr v reformovaných cirkvách mohlo byť manželstvo ukončené v dôsledku manželskej impotencie, čo však partner, ktorý o rozvod žiadal, musel dostatočne doložiť.

Sociálna výpomoc v stredoveku

Ak sa domnievame, že súčasná moderná starostlivosť o pracujúcich je výsledkom vzbúr robotníkov v 19. a na začiatku 20. storočia, tak sa veľmi mylíme. So zabezpečením sociálnej i lekárskej starostlivosti o remeselníkov sa stretávame už v starovekom Egypte počas panovania 18. až 21. dynastie. Pri výskume kráľovských hrobiek Novej ríše sa podarilo zachytiť množstvo písomných prameňov, ktoré objasňovali organizáciu ľudí a prác na kráľovských hrobkách v Dér el-Medíne. Vďaka prekladom významného českého egyptológa Jaroslava Černého sa o ich živote dozvedáme mnohé podrobnosti.

Remeselníci, ktorí boli prijatí na práce, dostali dom v dedine, hrobku, sklad, hospodárske zvieratá, prípadne i otrokov. Remeselníci mali presne stanovené dni prác i dni voľna, pričom mali povolené i absencie z dôvodu narodenia dieťaťa, svadby, choroby vlastnej alebo blízkeho príbuzného, pohrebu či uštipnutia hadom. Remeselníci si spomedzi seba mohli vybrať predáka, ktorý rozdeľoval prácu či pôsobil na miestnom súde. Bohužiaľ, hospodárska situácia Novej ríše sa počas vlády Ramsesa III. zhoršila a remeselníci začali štrajkovať, čo je prvý písomne doložený štrajk v dejinách.

V stredoveku sa takto vysoko organizované skupiny pracujúcich neobjavujú. Istú sociálnu výpomoc zohrávali pre svojich členov cechy jednotlivých remesiel.

Starostlivosť o ľudí v neproduktívnom veku bola tiež častým problémom mnohých stredovekých miest. Na vidieku nebol tento problém taký vypuklý, lebo tak ako aj dnes, starí ľudia dožívali často v kruhu svojej rodiny. Iná situácia bola v mestách, kde podiel starých ľudí bol pomerne vysoký a mestá stáli pred otázkou, ako sa o svojich obyvateľov postarať.

V mestách vznikali špitály, ktorých úlohou bolo postarať sa o ľudí v starobe i chorobe. Podmienkou prijatia do špitálu bolo odovzdanie svojho majetku tejto inštitúcii. Fungovanie špitálov v podstate záviselo od financií ľudí, ktorí sa rozhodli v nich dožiť, aj od darov zbožných mešťanov. Tak ako aj dnes, tieto inštitúcie väčšinou trpeli nedostatkom financií na svoj chod. Neraz zanikli so smrťou svojho donátora.

V súčasnosti prevláda sociálna apatia, ktorá je podmienená oddelením vlastného ja od okolia, čo bolo v stredoveku čímsi nemysliteľným. Prejavuje sa i odosobením sa od smrti, atomizáciou ľudského života a sťahovaním sa do súkromných úzkych rodinných väzieb. V stredoveku bolo prirodzené nielen prijímanie, ale aj obdarúvanie. Súčasťou takmer všetkých neskorostredovekých testamentov bola i podpora chudobných a starých ľudí.

Štúdium histórie nám ukazuje, že môže byť pre nás, ľudí žijúcich v modernej spoločnosti, v mnohom inšpiratívna. Zistenia historikov nemusia byť len zaujímavosťami o každodennom živote našich predkov, ale môžu nám pomôcť poučene sa vyrovnáť s našimi vlastnými problémami v sociálnej oblasti.

V súčasnosti prevláda sociálna apatia, ktorá je podmienená oddelením vlastného ja od okolia, čo bolo v stredoveku čímsi nemysliteľným.

Hana Chorvátová (1971)

Vyštudovala históriu a pravekú archeológiu na Karlovej univerzite v Prahe. Pracovala v Archeologickom ústave SAV v Nitre a na katedre histórie na UMB v Banskej Bystrici. Od roku 2006 spolupracuje s Centrom medievistických študií AV ČR a UK v Prahe.
-END-